

TANULMÁNYOK

Szilárdfy Zoltán

A KRISZTUS-ARC MINT PALLADIUM, S EGYÉB VÉDŐPAJZSOKRÓL

Figler Andor születési centenáriuma tiszteletére

Immár harmadszor kerül sor az ARS HUNGARICA számaiban a nagyszombati pecsét, illetve város-címer heraldikai motívumának értelmezése kapcsán a Szent Arc kultuszára és tipológiájára.¹ Az ikonográfiai elemzést néhány olyan adalékkal kívánom kiegészíteni, melyet jeles művészettörténészeink eddig még nem említettek. Fontosnak tartom a liturgiátörténeti, heortológiai megközelítést, különös tekintettel az évszázadokon átélő jámborsági gyakorlatokra, melyek mindig erősen hatottak az ikonográfia alakulására a tárgyi emlékeken.

A Szent Arc ábrázolása már a keresztény ókorban néhány olyan Krisztus-ikonra korlátozódott, amelyek legendás eredetükkel hitelességet igényeltek maguknak, s mint „nem kézzel festett” acheropita legtöbbször valamilyen ereklyével együtt tiszteltettek. Az imago és reliquia szoros kapcsolata a kereszténység előtti vallási kultuszoknál is megfigyelhető, kiváltképp a szepulkrális művészetben. A legősibb keresztény ikonokra ható fájmumi portrékhoz tartozó múmia csakúgy, mint a görög-római sztélék és szarkofágok alakjai földi maradványaikkal a keresztény kép és ereklyekultuszban élnek tovább, ezért fogadtatásuk nem volt egyértelmű, s az egyháztörténet folyamán többször szabályozásra szorult.

A II. Niceai zsinat aktáiban szerepel, hogy Szent Anasztáz perzsa szerzetes koponyáját és képét együtt tisztelték Rómában.² A 787-ből származó adat egy korábbi áhítatgyakorlatra enged következtetni, mely az egész középkort túlélte, olyannyira, hogy a barokk kor népi jámborságában fejfájás ellen használták Anasztáz fejének ábrázolásait a kisgrafikáktól az oltár-omroztatképig, az amulettként szolgáló breverlőtől a népi gyógyászatban alkalmazott képes frászsapkáig.³

A Tridentinum következtében a protestáns hitújítók kép és ereklye ellenességével szemben hitvédelmi jelentősége volt az ereklyékkel díszített szentképeknek, házi oltároknak, szakrális ékszerré alakult amuletteknek, utazásra vihető diptichonoknak és triptichonoknak, amelyek leginkább kolostori műhelyekben készültek.⁴

Az edesszai Abgar féle Krisztus-kép ereklye-tartozéka – a torinói lepel ikonográfiára vonatkozó kutatásainak fényében – Jézus sírleple volt, amelynek városvédő jellegével az Edesszában éppúgy, mint 944-től kezdve Konstantinápolyban oltalmazó és bajelhárító funkciót töltött be. Törté-

nelmi viszontagságok miatt az ikon és a mandylion egymástól szétválva a legkülönbözőbb helyeken fejtették ki kultikus hatásukat. Az Abgar-kép római és genovai példányai, valamint Szent Tádé apostol attribútumaként jelen van az európai művészetben, így a hazai emléanyagban is. Gondolok itt a Szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony templom Fájdalmas Anya oltárára, vagy Johann Bergl oltárképére és mennyezetfreskójára Pesten az Egyetemi templomban, továbbá a gyűjteményemben levő szentképgrafikákra is.⁵ (1, 2, 3, 4, 5. kép) Nyugaton az edesszai Krisztus-kép kultusz-emlékeinek gyér előfordulását a Római Egyházban a XII. századtól kezdve nagy tiszteletnek örvendő vera effigies, verum ikon, az ún. Veronika-kendőjének népszerűsége magyarázza, amely az első 1300-as jubileumi szentévtől kezdve mindinkább fokozódott, s a kultuszához fűzött búcsúkiváltság miatt a Szentszéktől ajánlott hathatós ábrázolás a Szent Arc ikonográfiájában ezt a típust monopolizálta.⁶

A zarándokok számára készült búcsúengedélyek, a protestánsok részéről sokszor kárhoztatott ún. búcsúcédulák fejléceinek grafikáiról önállósult az a kompozíció, amelyet Kovács Imre tanulmánya közöl, mint Hans Burgkmair fametszetét az 1510-es évekből. Ezt a képszerkezetet a San Pietro erkélyén a kép-ereklye felmutatásának látványa motiválta, amint a gyűjteményemben őrzött három grafikai lap is dokumentálja.⁷ Az első rézmetszet még a XVI. századból talán egy Cranach követőtől származik, a másikon egyedül Szent Péter tartja Veronika-kendőjét, míg jobbán Pál apostol, balján pedig zarándokruhában a búcsújárók patrónusa, Szent Jakab apostol térdel. (6, 7. kép) Egy itáliai eredetű lavírozott tusrajzon a kendőt maga Veronika tartja az apostolfejedelmek körében. (8. kép) Figyelemre méltó az a Johann Andreas Pfeffel által készült rézmetszetű szentkép, melyet Bocholtz János Frigyes Antal kanonoknak dedikáltak 1717-ben. (9. kép) Ezen egyáltalán nem sematikus, hanem kifejezetten portrészzerű a töviskoszorú nélküli, mérhetetlen szomorú tekintetű, fájdalmas Krisztus-arc Veronika kendőjén, mely feltételezésem szerint hazai megrendelésre készült.⁸

A Római Egyház legsajátosabb kultuszképei Krisztus ikonográfiájában a pápa ősi szentegyházához, a lateráni Legszentebb Üdvözítőről nevezett bazilikához kapcsolódnak. Szent I. Szilveszter pápa szentelte föl 324-ben, s a legenda szerint ez alkalomból az apszis falán megjelent az Üdvözítő képmása, ezért nevezték a csodálandó eseményt „apparitio Salvatoris”-nak. Évszázadok során az apszis-mozaikot többször áthelyezték, illetve kiegészítették, mégis egyes kutatók szerint a bazilika titulását meghatározó Krisztus-mellkép még az eredeti, IV. századból való ókeresztény munka. Az eredetileg évezredet meghaladó töretlen hagyományát bizonyítja a kereszthajó falán Paris Nogari (1535–1601) freskója, amely Róma népében, s a külföldi zarándok tömegekben egyaránt ébren tartotta a Lateráni Üdvözítő tiszteletét.⁹ (10. kép)

1. Ismeretlen festő: Abgar féle Krisztus képmás a római Szent Szilveszter templomban őrzött kegykép után. XVIII. sz. eleje. Ismeretlen helyen.

2. Aisenhut József(?): Gyermek angyal az Abgar féle Krisztus képmás genovai Szent Bertalan-templomban lévő kegyképének ábrázolásával. 1739. Szeged, Havi Boldogasszony-templom, Fájdalmas Anya oltár.

Véleményem szerint a Római Egyházban a Krisztus-ábrázolás hagyományát a lateráni kultusz határozta meg, amely áttevődött arra a szír-palesztin eredetű egészalakos Pantokrátor kegyképre, mellyel a Város népe szükség esetén processzióban vonult föl körülhordozva a becses palladiumot. Így tett a longobárd veszély idején 752-ben II. István pápa, amint a *Liber Pontificalis* megjegyzi „ősi szokás szerint”.¹⁰

Nyilván a bizánci Abgar-ikon hatására az Üdvözítő Sancta Sanctorum pápai magánkápolnában őrzött kegykép-típusa is Szent Arcként, illetve inkább váll-, mint mellképként terjedt, ugyanis ezt sugallta az apszizmozaik Salvator képmása, mint prototípus, amely a szomszédos Baptistero híres Venantius-kápolnájának mozaikképén, átszerkesztve Urunk mennybemenetelének szintén szíriai eredetű, de Bizáncban adaptálódott kompozícióját, melyen az Üdvözítő mellképe áldó jobbával látható.¹¹

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a Lateráni bazilika két búcsúnapján, fölszentelési évfordulója és titulusünnepé kapcsán a *Martyrologium Romanum* szövegét, amely november 9-én és augusztus 6-án egyaránt Krisztust *Salvatornak*, vagyis *Üdvözítőnek* és nem *Redemptornak* azaz *Megváltónak*

*Vera imago Salvatoris D.N.I.
XPI
ad Regem Abagarum missa.*

3. Ismeretlen bajor rézmetsző: Abgar féle Krisztus képmás. XVIII. sz. eleje. A szerző gyűjteményében.

4. Ismeretlen osztrák festő: Az Üdvözítő Abgarnak küldött hiteles képmása. XVIII. sz. eleje. Iparművészeti Múzeum, Budapest.

5. Franz Xaver Jungwirth: A Szent Arc egyik kegyképeinek rézmetszete, 1795. Magántulajdon.

9. Johann Andreas Pfeffel: A Szent Arc Veronika kendőjén, 1717. A szerző gyűjteményében.

6. Ismeretlen Lucas Cranachot követő rézmetsző: Szent Péter és Pál Veronika kendőjével, 1575.k. A szerző gyűjteményében.

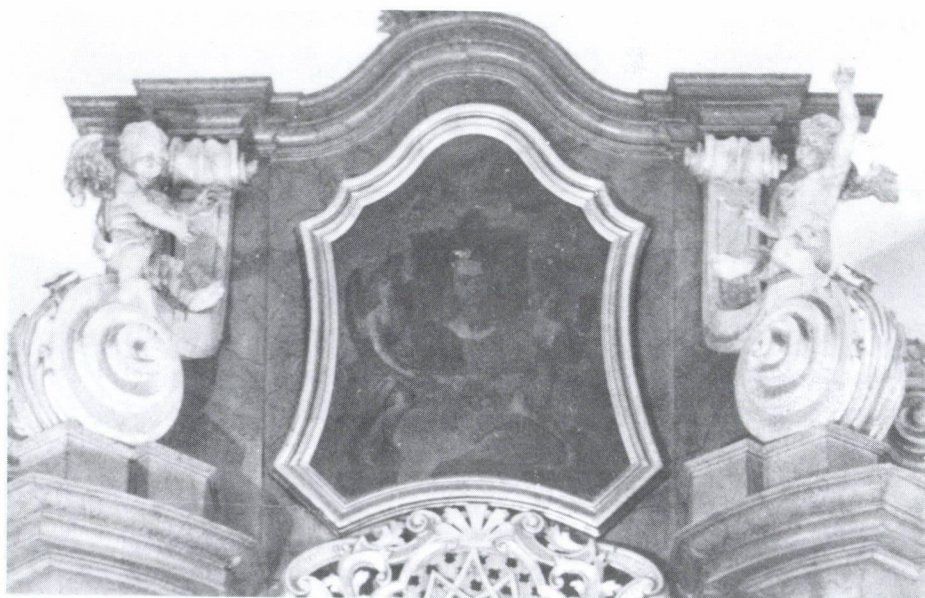
7. Ismeretlen rézmetsző: A Veronika-kendőt tartó Szent Péter Szent Pál és az idősebb Jakab apostol között, 1650.k. A szerző gyűjteményében.

8. Salvati - N. Strixrek: Veronika kendőjét tartja az apostolfejedelmek társaságában, 1700.k. Ismeretlen helyen.

10. Paris Nogari: Az Üdvözítő megjelenése a Laterani bazilika főtámlásán. Róma, Laterani bazilika, XVI. sz. vége.

12. Dunántúli ferences festő: A csehországi Chrudim Krisztus kegyképe, 1751. Siklós, plébániatemplom, Segítség-szentek oltára.

nevezi. A dedikáció napján a szíriai Bejrut ókeresztény csodálatos, vérző Salvator – kegyképéről emlékeznek meg, amit a zsidók keresztre feszítettek.¹² A 787 Egyetemes Zsinat atyái a képrombolók ellen ezzel is argumentáltak. A szoteriológiai jelentőségű szavak etimológiája a Krisztus-ikonográfia szempontjából is fontosak, amint erre már korábban jelzésszerűen rámutattam.¹³ Érdekes, hogy a *Salvator-fogalom*, mint a lélek üdvének, de a test egészségének képzetét is hordozza, ebből érthető, hogy az Abgar Ukama szír királyt gyógyító ikon kultuszában csakúgy, mint a laterániaknál, ahol Nagy Konstantin gyógyulásának legendája játszhatott közbe, szem elől nem tévesztik a Salvatornak dedikált, Medicus Coelestis megörökítő paneaszai emlékmű ókeresztény tradícióját.¹⁴ Mégis, talán a legnyomósabb érv a több mint másfél ezer éves Salvator – kultusz mellett a Transfiguratio ünnepe, melynek ravennai allegorikus ábrázolásán a San Apollinare in Classe mozaik crux gemmatájának metszéspontjában az Üdvözítő vállképe tűnik fel.¹⁵

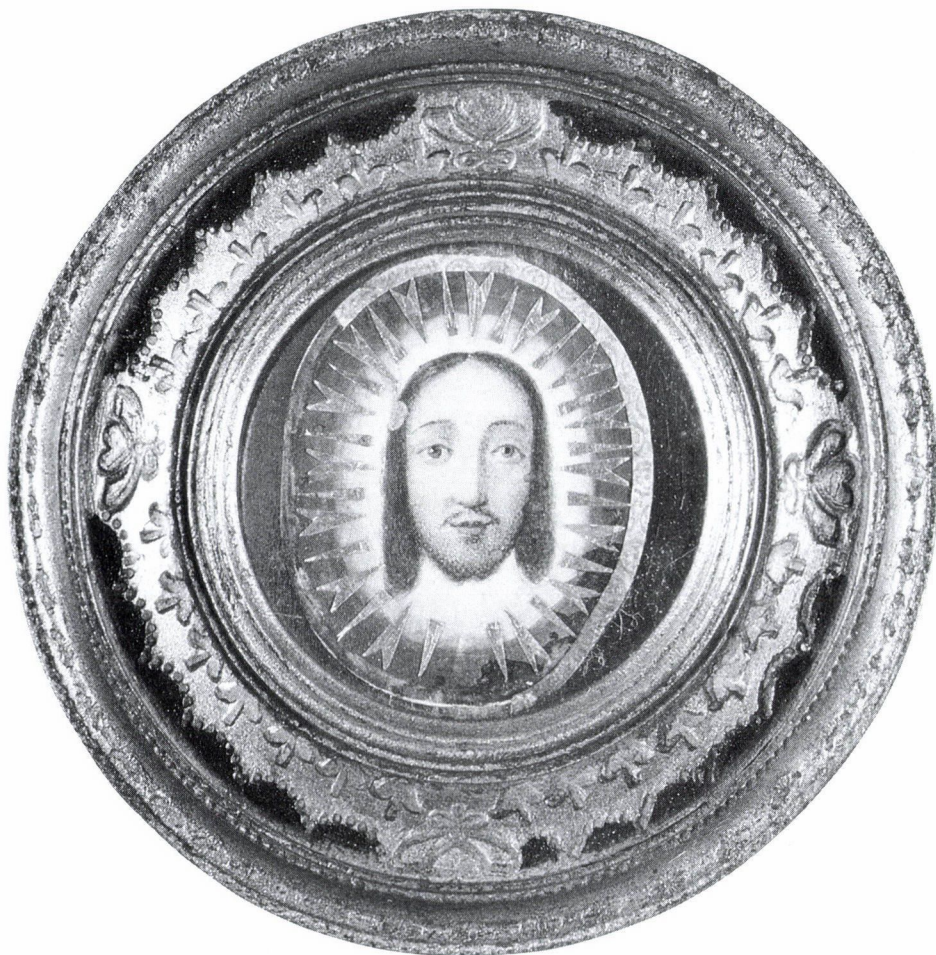
A keresztény antik művészet tárgyi emlékein szintén előfordul a Krisztus-arc, illetve büszt. Egy V. századi körmeneti kereszt, egy zománcos encolpium s a monzai dómkincstár több szempontból értékelhető Szentsír – olajos ampullája, mint Nagy Szent Gergelytől való ajándék, mind e témakörbe illenek.¹⁶ Gondoljunk a képrombolás elől elrejtett sínai ikonok közül Szent Péter valamint Szergiosz és Bachosz vértanúk tábláin a Krisztus – arca, melyet nem csupán medalionba, hanem clipeusba foglaltak palladium jellege miatt.¹⁷

Urunk színeváltozásának bizánci eredetű ünnepe iszlámtól oltalmazó, törökverő jellegével akkor tudatosodott Európában, amikor III. Callixtus pápa augusztus 6-át a Hunyadi János és Kapisztrán Szent János csapatáról nevezetes, 1456-os nándorfehérvári diadal liturgikus „emlékművévé” avatta.¹⁸ Hazai megünnepléséről már egy 1302-es pozsonyi adat tudósít éppen a salvatoriánus ferencesek névadójára vonatkoztatva.¹⁹

A lateráni Salvator – kultusz kisugárzásának hatására az Árpád-kortól kezdve a XV. század végéig tizennyolcszor fordul elő Legszentebb Üdvözítőről elnevezett monostor és templom.²⁰ Ezekon kívül számos oltár és kápolna viseli e címet, melyek közül a csíksomlyói Szalvátor kápolna a legközismertebb, szintén győzelem emlékét hirdetvén. Nem véletlen, hogy a Lateráni Üdvözítő tiszteletére éppen a XIV. században alakultak sorra konfraternitások, amikor Európát az iszlám előrenyomulás már kezdte veszélyeztetni.²¹

Évente kétszer, Nagyböjt II. vasárnapján és augusztus 6-án minden római liturgia szerinti misén elhangzott az evangéliumban a színélváltóság jelenetéből, hogy Krisztus „arca ragyogott, mint a fénylő Nap”. Az Abgar-ikon félezer éves bizánci kultuszáról mind a görög, mind pedig a latin krónikák a császári palotakápolnában történt nyilvános tiszteletről beszámolva – amit a translatio évfordulóján, augusztus 16-án tartottak – a mindennél többre becsült képes erekljét fénytől övezettként említik.²²

11. Ismeretlen osztrák miniatúrfestő: A lateráni Sancta Sanctorum-kápolna kegyképének Krisztus arca, XVIII. sz. közepe. A szerző gyűjteményében.

Hasonlóképpen a lateráni Szentek Szentjének kegykép másolatain – bizonyára a prototípus drágakövekkel ékesített aranyfényű ezüst borítójának érzékeltetése miatt – az Üdvözítő arcát harminchárom sugár koszorúzza, utalván Jézus életéveink számára. Ehhez az apróságnak tűnő tényezőhöz még a magánáhitat kegytárgyainak készítői is ragaszkodtak. (11. kép) A Sancta Sanctorum egyik, szintén hitelességet igénylő lateráni kegykép-változatát tisztelték a csehországi Chrudimban, melynek kultusza átkerült a kismartoni Szent Márton templomba még a XVIII. század elején, de ugyanakkor föltűnik a siklósi ferencesek Segítőszent-oltárának oromzatán is.²³ (12. kép)

13. Onyx kámea az Üdvözítő képmásával Szent Péter és Pál fölött, 600.k. Kunsthistorisches Museum, Bécs.

14. Ismeretlen rézmetsző: Krisztus arca az Isten neveinek apotropaikus szimbólumrendszerében, XVII. sz. közepe. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Bálint Sándor gyűjteménye.

Volto Santo a neve a luccai székesegyház közel-keleti eredetű kegyfeszületének, melynek kultusz-köre egész Európában érezte hatását, s különösen a romanika keresztjein köszön vissza a főpap-király típusa.

Az Üdvözítő arcának átható tiszteletét bizonyítják a művészet legkülönbözőbb műfajaiban megjelenő ábrázolások. Így a megmunkált drágakövek bizánci és római emlékanyagában található 600 körüli ónix kámea a kereszt fölött Péter és Pál apostol profilja között Krisztus vállképét mutatja, jelezve a Lateráni bazilika egykori apszizmozaikjának témáját.²⁴ (13. kép.)

A másik egy intaglio, amit a görög származású III. Ince pápa (1484–1492) váltságdíjként kapott a szultán kincstárából, melyet a vatikáni Apostoli Könyvtár gyűjteménye őriz. Ehhez az un. Smaragd Krisztushoz kapcsolták Publius Lentulus apokrif levelét Jézus kinézéséről. E profil típus meghatározta a XVI. századtól kezdve Krisztus ikonográfiáját, s hiteles képmásként szerepelt az Abgar és Veronika mandylionok mellet olyan anyira, hogy Munkácsy Mihály is komolyan foglalkozott e hagyománnyal a Pilátus előtt álló Krisztus megfestésénél.

A számos adat megfontolása után úgy vélem, hogy Nagyszombat város XIV. századi centrális pecsét- és címer-motívumát inkább a lateráni Krisztus-képmás ihlette, mint a Veronika kendőjéről ismert Szent Arc, mivel városvédő palladiuma Abgar ikonja, illetve annak téglalenyomata a Keramion volt.

Zsámboky Jánosnak az előző tanulmányban közölt illusztratív metszeten a kendő az Edesszát oltalmazó mandylionra utal, melynek története a népszerű Legenda Aureából hazánkban is közismertté vált. A bajelhárító jelleg tükröződik egy XVII. századi rézmetszet mágikus vonalakkal keretezett Jézus-arcán is. (14. kép)

Lehet, hogy a nagyszombati Krisztus-arc keresztágú dicsfényének sokszorozódásából stilizálódtak a kerék küllői, de talán benne rejlik a lateráni palladium sugaras, dekoratív nimbusza éppen Zsámboky költeményének apotropaikus értelmezése szerint: „*Oltalmazd, Krisztus, még hosszú időkig a várost, /Hadd csorbuljon meg vad törökök dühe itt.*”

A Mária-ikonográfia palladiumai közül az un. „törökverőkből” két típust emelek ki. Az első a mariológia compendiumának tekinthető Napbaöltözött Asszony, amely Konstantinápoly elestének évszázadában vált hathatós típusúvá. A franciskánusok római anyatemplomának grottája egy kozmateszk relief remekművön illusztrálta helyi legendájaként Augustus vízióját az Ara Coelin a fölkelő nap fénykörében tündöklő Asszony alakjában, melyre ráímel a reneszánsz mennyezeten sugaras mandorlába foglalt Szűzanya figurája. Ekkor fűzött búcsút IV. Sixtus ferences pápa az apokalipszisi Asszony képe előtt mondandó imákhoz, az obszerváns mozgalom pedig rendi szimbólumának tartotta, az általuk vallott szeplőtelen fogantatás miatt, a naptiszta, fojtalan Szűzet.²⁵

A holdsarlón álló Mária alakja politikai aktualitást nyert s reményt jelentett az erősödő törökveszély folytán a félhold legyőzésére. A Hunyadi

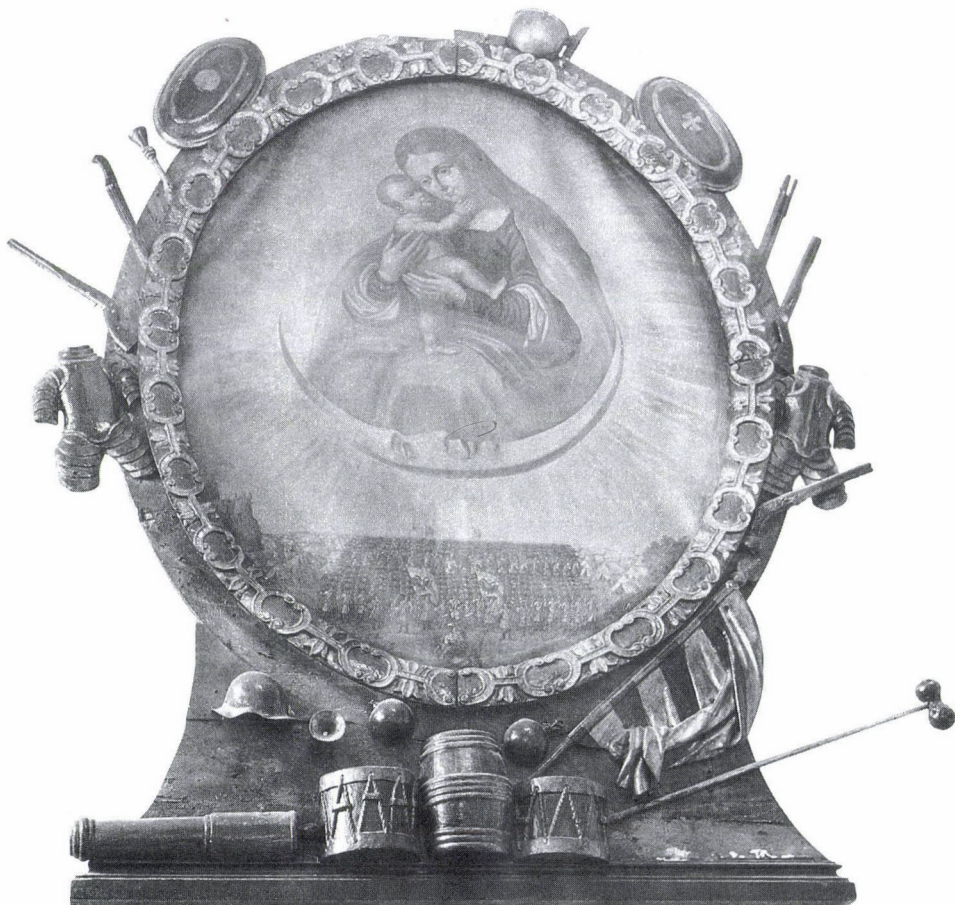
15. Ismeretlen osztrák festő: Magyar szentek Patrona Hungariae pajzsával védik ki az ellenség támadását, 1642. Győr, Szent Ignác-templom, Magyar Szentek oltára.

16. Ismeretlen osztrák rézmetsző: Bellona a Napba öltözött Asszony védőpajzsával. Részlet Lotharingiai Károly győzelmi allegóriájából, 1700.k. A szerző gyűjteményében.

17. Ismeretlen osztrák rézmetsző: Gróf Koháry István dinasztikus pajzsja a Segítő Boldogasszony kegyképével. OSZK. Gróf Széchényi Ferenc szentképalbumában.

18. Ismeretlen festő: Törökverő Segítő Mária a császári hadsereg fölött, 1690. k. Xavéri Szent Ferenc-templom, Trencsén.

Jánostól alapított Csíksomlyó klostromtemplomának korábbi oltárképén sem hiányoznak az Ország Királynéja körül a kozmikus szimbólumok, a későbbi hatalmas kegyszobron pedig a Boldogasszony teljes mennyei pompájában jelenik meg, s a hívő nép úgy észlelte, hogy orcája az országra jövő jó vagy balsors szerint váltakozik.²⁶

A bajelhárítás mágikus szükségletéből magyarázható, hogy Hunyadi Mátyás király idejétől egészen 1939-ig, szinte megszakítás nélkül vert máriás pénzek nemzeti karaktere még a protestáns Erdélyi Fejedelemségben is a PATRONA HUNGARIAE volt. A naponta közkézen forgó „jólét-pajzsockákon” a Napbaöltözött Asszony ülő vagy álló típusa Magyarok Nagyasszonyává formálódott.²⁷

A császári udvarban a XVII. század folyamán sorra neveznek ki különböző szentképeket egy-egy harci cselekmény palladiumának. Így Dominicus a Jesu Maria karmelita az 1620. november 10-én Prágában a Fehérhegyi győzelmet az általa Rómában talált Lehajtott fejű Madonnának tulajdonította, míg a csatában labarumként hordozott későközépkori Krisztus születése táblaképből lett triumfáló palladium.²⁸

Boldog Avianoi Márk kapcsán a passauai kegyképhez fűződik az 1683. szeptember 12-i győzelem, melynek liturgikus emléke Mária nevének ünnepe. Abraham a Sancta Clara a Pócsról Bécsbe vitetett Istenanya-kegykép oltalmába ajánlotta a zentai ütközet szerencsés kimenetelét. Mégis a Délvidék e győzelmet 1697. Szeptember 10-én a Havi Boldogasszony szegedi kegyképének tulajdonította, amit különösen ezért Auxiliatrix Szegedinensis azaz Szögedi Segítő megszólítással tiszteltek. A régi krónika szerint egy Szegedre vetődött török katona híradása ez, aki a csata után megfordult az alsóvárosi templomban, s „mély fohászkodással elbeszéllette, sőt esküvéssel is bizonyította, hogy ugyan ezen itt leábrázoltatott Asszonynak megjelent képét ilyen formában az említett Zentai veszedelem előtt valamint ő, úgy más több török vitéz bajtársai a' levegőben felettek felemelkedve látták, ki is az ő egész Táborukat iszonyú rémuléssel betölteni látszott: ellenben a' keresztényeket ezzel, hihető, hogy egy rendkívül való bátor eltökélésre és bajnok megtámadásra gerjesztette”.²⁹ Ez a látomás emlékeztet arra az esetre, amit Bonfini jegyzett föl Miklós udvari szolgáról, aki többedmagával kocsizván Buda felé, egyszer csak az égbolton nagy világosságot pillantott meg: a Boldogságos Szület Fiaival együtt tündöklő dicsfényvel övezve, mintha a város felé tartana. A vízió éppen az Immaculata ünnepén volt. A költő Zrínyi Miklós a Szigeti Veszedelem invokációjában műzsaként fordul hozzá, és így szólítja meg: „fényes mennyei szent csillagokbul van kötve koronád, holdbul és szép napbul”³⁰ Zrínyi tanulmányait a grazi jezsuitáknál végezte, s tudvalevő, hogy a katolikus restauráció idején különösen a Jézus Társasága újraélesztette és ápolta a Patrona Hungariae kultuszát a Regnum Marianum eszmekörében. Nagyszombati templomuk főoltárának csúcsára aranyozott szobrát állították, a felszabadító háborúk során pedig a győzelem emlékoszlopait emelték Grazban, Pozsonyban, Vágújhelyen, Győrött, Buda visszavívásakor, ahol a Vár főtemplomában kegyszoborként tisztelték, győri templomukban pedig, egy páratlan tematikájú oltárképen a magyar szentek Patrona Hungariae köriratú pajzsokkal védik ki az ellenséges támadást, oltalmazva Mária Országát.³¹ (15. kép)

A főlzabadult Buda első rézmetszője, Binder János Fülöp unikális képes imalapján Budavára fölött Szent István a Napbaöltözött Asszonynak ajánlja koronáját, akit palladiumként ünnepel a szentkép disztichonja:

„ Asszonyodhoz folyamodgy Magyar Ország minden ügyedben,
Gondgya, ne fély, léssen mint örökre reád:
Vesse reménységét bár más Várokba, Paisba,
Ó! Szent Szűz Magyarok Vára, Paissa Te vagy.”³²

Lotharingiai Károly herceg győzelmi allegóriáján Bellona egy harci pajzsot tart a Napbaöltözött Boldogasszony alakjával, akinek lábánál Pázmány Péter bíborosi kalapja, s címerének három tollas heraldikai motívuma látható. (16. kép)

A másik törökverő és pestistől oltalmazó védőpajzs a már említett Mariahilfként ismert Segítő Mária, a Bécs – Kahlenbergi csata ünnepeltje, akiben Esterházy Pál nádor Nagy Lajos király török-tatárt űző kincstári Madonnáját vélte fölfedezni, amiért is oltárt építtetett Bécsben a passauai kegykép másolatának.³³

Koháry István országbíró huszárezredének élén küzdött Buda fölszabadosulásáért, nem véletlen, hogy Bánovszky Mihály dezséri nemes a budai jezsuita akadémián megvédett téziseinek meghirdetésére „S.V. MARIA PASSAVIENSIS, AUXILIATRIX CHRISTIANORUM.” felirattal a kegykép másolatát ajánlotta grófi védnökének egy hatalmas mezzotintó lapon.³⁴

Koháry költeményei 1720-ban a császári sas segítőmáriás pajzsának címlapelőzőkével jelentek meg.³⁵ (17. kép)

A Szűz Máriához kapcsolódó palladiumok legkiválóbb példányának a trencsényi jezsuitáknál megőrzött, hadi trófeumokkal keretezett Segítő Boldogasszony képet tartom, valamint gróf Erdődy Ádám szepesgörgői aranyozott, festett, fafaragású epitáfium-címerpajzsát, melyet alabárdok között a Napbaöltözött Asszony koronáz, kétoldalt pedig testőrként Szent István és László király szobra áll.³⁶ (18. kép)

JEGYZETEK

¹ TAKÁCS Imre: *Et Deus in Rota*. Nagyszombat város középkori pecsétjének ikonográfiája. 69–79. KOVÁCS Imre: *Az Eycki Szent Arc ábrázolások ikonográfiai eredete*. 101–116. In: *Ars Hungarica*, 1997. 1–2. sz. KOVÁCS Imre: „Cimere, lám, a kerék, oltalma e mennyei jelkép”. In: *Ars Hungarica*, 1998. 2. sz. 339–351.

² *Martyrologium Romanum*. Vatican, 1956. 18–19. SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Bp. 1984. 22–23.

³ SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I.* 17–18. század. Szeged, 1995. Kat. 467–488. SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből II.* 19–20. század. Szeged, 1997. Kat. 667, 668.

⁴ SZILÁRDFY Zoltán: *Devóció és dekoráció. „Friss kisdud kép, apáca munka”*. 16–24. LENGYEL László: *18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*. 50–52; 57–

58. In: *Devóció és dekoráció*. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Eger, 1987.

⁵ SZILÁRDFY Zoltán: *Lignum Crucis – Arbor Vitae*. A szegedi Havi Boldogasszonytemplom Pieta-oltárának ikonográfiája. 280–283. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1995. 3–4. sz. 280–283. A hazai emléanyagban ritkán előforduló Abgar-képmásolatok prototípusa rendszerint az egykor a római San Silvestro templomban tisztelt kegykép volt. Ezek közé tartozik az itt közölt 1. kép, a Pest-belvárosi főplébánia templom sekrestyéjében függő, a kalocsai érseki rezidenciában a hálószoza falán látható, a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban a zeneszerző személyes kegytárgyaként számon tartott, valamint Grynaeus Tamás dr. magángyűjteményében található példány.

⁶ KRISZ-RETTENBECK, Lenz: *Bilder und Zeichen religiösens Volksglaubens*. München,

1963. 72–73. SPAMER, Adolf: Das Kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert. München, 1980. 41.
- ⁷ SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat I. i. m. 448 kat. sz. A Cranach-típusú Szent Péter figurát vö. Luther Márton mint Junker Jörg c. Cranach lappal. In. SCHADE, Werner: A Cranach festőcsalád. Bp. 1983. 112. Kép
- ⁸ SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat szentképei I. kat. 485. SZILÁRDFY Zoltán: Aspektusok a messianizmus ikonográfiájára. Kisgrafikai ábrázolások a XVII–XVIII. századból. 123. In. A messiái kérdés. Szegedi Biblikus Konferencia (szerk. Benyik György). Szeged, 1997. 121–128.
- ⁹ „La dimora di Dio con gli uomini” (Ap. 21, 3) Immagini della Gerusalemme celeste dal III al XIV secolo. (Red. Maria Luisa Gatti Perer). Milano, 1983. 193. fig. 30. Jean Duvet 1555-ben készített fametszeten a mennyei Atya a Lateráni Krisztus képmását napkorongként tartja, mint a visio beatifica tárgyát, s az örökboldogság fényforrását. TÓTH K. János: Római virágszedés. Bécs, 1988. 13.
- ¹⁰ TÓTH K. János i. m. 37–41. von MATT, Leonard: Die Kunstsammlungen der Bibliotheca Apostolica Vaticana Rom. Köln, 1969. 73–75.; 63. kép.
- ¹¹ PROJA, G. Battista: Il Battistero lateranense. Vatican, 1990. 75. CIGNITTI, Benedetto: Egregiae lateranorum Domus. 11–13. In. LATERANENSIA (red. Capitolo Lateranense) Roma, 1994.
- ¹² Mart. Rom. i. m. 281–282.
- ¹³ SZILÁRDFY Zoltán: Carel van Savoy váci képeinek ikonográfiája. 71, 11. jegyzet. In. Művészettörténeti Értesítő, 1986. 1–2. sz. 68–71.
- ¹⁴ SZIMONIDESZ Lajos: Jézus és Mária ereklyéi I. Bp. 1933. 72.
- ¹⁵ BOVINI, Giuseppe: S. Appolinare in Classe. Ravenna, 1968. 19.
- ¹⁶ Byzanz Die Macht der Bilder. Catalog (Hrsg. Michael BRANDT – Arne EFFENBERGER) Hildesheim, 1998. 35, 45, 54.
- ¹⁷ WEITZMANN, Kurt–CHATZIDAKIS, Manolis–RADOJCIC, Svetozár: Icons. London, 1993. 13–33. ZIBAWI, Mahmoud: Die Christliche Kunst des Orients. Düsseldorf, 1995. 31–35.; 159, 161.
- ¹⁸ ARTNER Edgár: Az egyházi évek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és Magyarázata. Bp. 1923. 283–284. BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium II. Bp., 1977.
- ¹⁹ KNAUZ Nándor: Kortan. Bp., 1876. 264.
- ²⁰ MEZŐ András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp. 1996. 194.
- ²¹ TÓTH K. János i. m. 37.
- ²² ZANINOTTO, Gino: A szent lepel történetéből. Edessa I–II. 20–25; 3–7. In. Torino halotti lepel, tanulmányok és dokumentumok 1992. 4.; 1993. 1. 23 Der Himmlische Artzt Christus Jesus, Seiner Wundert hattigen, Gnaeden-vollen und wahrhaft an dem Original vermög Authentica angerührten Heil. Bildnuss: Welche nun mehro Auch in der Stadt-Pfarz-Kirchen in Eysenstadt bey St. Martin gennant, in Nieder Ungarn, um Vermechrung der Andacht zur öffentlicher Verechrung ist ausgesetzt worden. Oedenburg, gedruckt bei Johann Joseph Siess, 1758. 3–7. SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat szentképei II. Kat. 669.
- ²⁴ Katalog der Antikensammlung I. Vom Alterthum zum Mittelalter. Kunsthistorisches Museum Wien, 1974. Kat. B 14a 31. kép.
- ²⁵ SZILÁRDFY Zoltán: A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése. Bp. 1994. 11.
- ²⁶ SZILÁRDFY Z.: Barokk szentképek i. m. 1. képmagyarázat.
- ²⁷ UNGER Emil: Szűz Mária alakja magyar pénzekben. In. Vigilia, 1978. 5. sz. 328–332.
- ²⁸ DEJONGHE, Maurice: Roma Santuario Mariano. Bologna, 1969. 151–152. Emanuel POCHE: Prága művészeti emlékei. Bp., 1980. 242. kép.
- ²⁹ ORDINÁNSZ Konstantin: A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa. Szeged, 1830. 44–45.
- ³⁰ SZILÁRDFY Zoltán: Barokk szentképek i. m. 3. képmagyarázat.
- ³¹ GALAVICS Géza: A barokk művészet kezdetei Győrben. In. Ars Hungarica, 1973. 114.
- ³² SZILÁRDFY Zoltán: Barokk szentképek i. m. 32. képmagyarázat.
- ³³ I. m. 14., 16. képmagyarázat

³⁴ I. m. 15. képmagyarázat

³⁵ Közölve: Magyar Irodalmi Lexikon I. (szerk. Benedek Marcell). Bp., 1963. 657.

³⁶ A fényképet Galavics Géának köszönöm. Az Erdődy féle epitáfium változata, Es-

terházy László címer-epitáfiuma a nagy-szombati jezsuita templomban. Közli GALAVICS Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986. 69. kép.

Zusammenfassung

DAS HEILIGE ANTLITZ ALS PALLADIUM UND ÜBER ANDEREN SCHUTZSCHILDERN

Zum dritten Mal wird in der Zeitschrift *Ars Hungarica* der Kult und die Typologie des Heiligen Antlitzes im Zusammenhang mit der Deutung des heraldischen Motivs des Tyrnauer (Trnava, Nagyszombat) Siegels bzw. Stadtwappens erörtert; diesmal aus liturgien-geschichtlicher und häorthologischer Perspektive, mit besonderer Rücksicht auf die jahrhundertealte Ausübung der Frömmigkeit, die die ikonographische Gestaltung der Gegenstände stets stark beeinflusste.

Die Darstellung des Heiligen Antlitzes beschränkte sich bereits in der christlichen Antike auf einige Christus-Ikonen, die durch ihren legendären Ursprung Authentizität beanspruchten und die als „nicht von Händen gemachte“ Acheiropoietha meistens zusammen mit einer Reliquie verehrt worden waren. Der Reliquienhintergrund des Abgarbildes („Edessabild“) soll im Spiegel der ikonographischen Forschungen bezüglich des Turiner Grabtuches als das Grabtuch Christi betrachtet werden; sein stadtbeschützender Charakter hatte sowohl in Edessa als auch – von 944 an – in Konstantinopel die Funktion des Schutzes und der Abwehr des Unglücks. In der wechselvollen Geschichte übten die Ikone und das Mandylion ihre kultische Wirkung voneinander unabhängig, an verschiedenen Orten aus. Das römische und genuesische Exemplar des Abgar-Bildes sowie dieses als Attribut des Heiligen Thaddäus sind in der europäischen Kunst, so auch im ungarischen Gedenkmateriale gegenwärtig.

Die eigenartigsten Kultbilder der römischen Kirche verknüpften sich in der Christus-Ikonographie mit der uralten heiligen Kirche des Papstes, der Salvatorbasilika im Lateran an. Das auf das Patrocinium der Basilika bezogene Mosaik, das Brustbild Christi, ist ein frühchristliches Werk aus dem 4. Jahrhundert. Die Tradition der Christus-Darstellung in der römischen Kirche wurde durch den Kult von Lateran entscheidend beeinflusst, der auf jenes Gnadenbild des Pantokrators syrisch-palästinensischen Ursprungs übertragen wurde, das 752 während des Einfalls der Longobarden umhergetragen wurde.

Unter dem Einfluss der byzantinischen Abgar-Ikone verbreitete sich der Typus des in der päpstlichen Hauskapelle Sancta Sanctorum aufbewahrten Gnadenbildes als Heiliges Antlitz bzw. eher Schulter- denn als Brustbild; dies wurde nämlich durch das Salvatorbild des Apsismosaiks als Prototyp angeregt. Es darf der Text des *Martyrologium Romanum* nicht außer Acht gelassen werden, der Christus an den beiden Kirchweihfesten der Lateranbasilika – Weihe am 9. November und Titelfest der Namensgebung am 6. August – als Salvator, d.h. Erlöser erwähnt. Der Begriff Salvator beinhaltet die Vorstellung sowohl vom Heil der Seele, als auch vom Wohl des Körpers. Das schwerwiegendste Argument für den anderthalb Jahrtausende alten Salvator-Kult ist die Feier der Verklärung, auf deren allegorischer Darstellung in der San Apollinare in Classe (Ravenna), im Schnittpunkt des Crux-gemmata-Mosaiks das Schulterbild des Heilandes erscheint.

Die Feier der Verklärung des Herrn ist byzantinischen Ursprungs; sein vor dem Islam schützender, türkenbesiegender Charakter wurde in Europa bewußt, als Papst Calixtus III. den 6. August, den Tag an dem die Heere von János Hunyadi und Johannes von Capestrano bei Nándorfehérvár (heute: Beograd) 1456 gesiegt hatten, zum liturgischen „Denkmal“

weihte. Auf Wirkung des Lateraner Salvator-Kultes tauchen in Ungarn von der Zeit der Arpaden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts 18 nach dem Salvator benannte Klosterkirchen und Kirchen auf. Von der tiefen Verehrung des Antlitzes Christi zeugen die auf den verschiedensten Gebieten der Kunst erscheinenden Darstellungen. So zeigt z. B.: eine über dem Kreuz plazierte Onyx-Kamee um 600, zwischen den Profilen der Apostel Petrus und Paulus das Schulterbild Christi, das Thema des ehemaligen Apsismosaiks der Lateraner Basilika heraufbeschwörend.

Nach Erwägung zahlreicher Daten bin ich der Meinung, daß das zentrale Siegel- und Wappenmotiv der Stadt Tyrnau eher durch das Lateraner Christus-Bildnis und nicht durch das vom Schweißstuch der Veronika bekannte Heilige Antlitz inspiriert wurde, da das schützende Palladium der Stadt die Abgar-Ikone war. Es ist durchaus möglich, daß die Radspeichen aus der Vervielfältigung des kreuzförmigen Glorias des Tyrnauer Christus-Bildes stilisiert wurden. Darin verbirgt sich aber möglicherweise auch der radiale, dekorative Nimbus des Lateraner Palladiums – gerade auch nach der apotropaischen Deutung des Gedichtes von Zsámboky: „Oltalmazd, Krisztus, még hosszú időkig a várost/Hadd csorbuljon meg vad törökök dühe itt.“ [Etwa: Beschütze, Christus, noch lange die Stadt/Möge die Wut der wilden Türken hier abbrechen].

Hinsichtlich der Palladia der Marien-Ikonographie hebe ich von der Art der sog. „türkenbesiegenden“ Bilder. Art zwei hervor. Mit dem magischen Bedürfnis nach der Abwehrung des Unglücks kann erklärt werden, daß der nationale Charakter der Marien-Münzen, die von König Matthias` Zeit an bis 1939 ununterbrochen geprägt wurden, sogar im protestantischen Transsilvanien von der Patrona Hungariae herrührte. Der sitzende oder stehende Typ der Sonnenbekleideten Frau gestaltete sich zur Patrona Hungariae.

Der glückliche Ausgang der Schlacht bei Zenta am 10. 9. 1697 wurde dem Szegediner Gnadenbild der Maria Schnee zugeschrieben, die hauptsächlich deshalb als Auxiliatrix Szegediensis, angesprochen wurde. Der Dichter Miklós Zrínyi wandte sich in der Invokation seines Epos *Szigeti veszedelem* [Obsidio Szigetiana] an sie und sprach sie folgendermaßen an: „...fényes menyeyi csillagokbul van kötve koronád, holdbul és szép napbul“ [etwa: ...deine Krone ist aus strahlenden heiligen Sternen geflochten, aus Mond und schöner Sonne].

Zrínyi studierte bei den Grazer Jesuiten und während der katholischen Gegenreformation wurde durch die Gesellschaft Jesu der Kult der Patrona Hungariae im Ideenkreis des Regnum Marianum wiedererweckt und gepflegt. Im Laufe der Freiheitskämpfe gegen die Türken wurden Gedenksäulen an den Sieg bei Graz, Pozsony (Preßburg), Vágújhely, Győr (Raab) und Buda (Ofen) errichtet; in der Hauptkirche der Budaer Burg wurde sie als Motivstatue verehrt. In der Kirche der Gesellschaft Jesu in Győr sind auf dem Altarbildes mit einmaliger Thematik die ungarischen Heiligen mit Schutzschildern dargestellt. Die Aufschrift Patrona Hungariae auf den Schildern beschützt das Land Mariae vor der feindlichen Angriffe.

Der andere, die Türken besiegende und vor Pest schützende Schutzschild ist die bereits erwähnte, als Mariahilf bekannte Hilfreiche Maria, die im Zusammenhang mit der Schlacht bei Wien-Kahlenberg gefeiert wurde. Der Landesrichter István Koháry kämpfte an der Spitze seines Husarenregiments für die Befreiung von Buda, und seine Gedichte erschienen 1720 mit dem Mariahilfer-Schild des kaiserlichen Adlers als Titelblatt. Als hervorragendstes Exemplar der mit der Heiligen Jungfrau verknüpften Palladion betrachte ich die Abbildung der Hilfreichen Jungfrau, von Kriegstrophäen der Schlacht bei Trencsén umgeben, sowie den vergoldeten, gemalten, hölzernen Epitaph-Wappenschild des Grafen Ádám Erdödy mit der Statue der Sonnenbekleideten Frau.

